

УДК 161.225.23:[821.161.1:821.133.1] - 191.09

DOI 10.31654/2520-6966-2023-22F-108-37-51

Ю. В. Джулай

кандидат філософських наук, доцент кафедри культурології
Національного університету «Києво-Могилянська Академія»
orcid.org./0000-0002-4558-9563
e-mail: yu.dzhulai@ukma.edu.ua

**Відлуння Арно у «Мертвих душах» Миколи Гоголя:
таїна пристрасті Чичикова**

Статтю присвячено аналізу звернення М. В. Гоголя до поезій А.-В. Арно під час роботи над фрагментами останньої глави першого тому «Мертвих душ», яким М. Гоголь долучався вже до структурованої традиції такого звернення у російській літературі, яка брала свій початок з 1810 р. Аналіз формування і закріплення цієї традиції впродовж двадцяти з гаком років, проведений Ю. Г. Оксманом, показав, що першість байок та апологіє у супроводі віршів у цій традиції, все більше і більше робила увагу до трагедій А.-В. Арно перспективою другого плану. Аналіз можливого звернення М.В. Гоголя до апологу «Автор і критика» показав, що воно могло бути вмотивовано важливою творчою потребою. В ньому автор побачив цікаву для нього форму поєднання думки і критики, якою живе автор апологіє. У декількох рядках апологу автор має можливість поєднати власну строгу думку та кепкування над реальними або уявними опонентами. Цю авторську ідеологію апологіє Гоголь опановував у зв'язку із тим, що його ідея щодо таїни захоплення Чичикова роковою пристрастю від самого народження, а не за власним життєвим вибором, не мала перспективи однозначного позитивного сприйняття і підтримки. Конкретний аналіз авторських критичних описів двох партій читачів, які не сприймуть авторського бачення образу Чичикова, показав, що глядач, якого налаштовано на розуміння істини комедії як насолоди від купи принесених легких істин, залишиться незадоволеним від істин, які приніс, або не обіцяє принести авторський образ Чичикова. У цій відмові приєднатися до авторського пошуку, М. Гоголь побачив повторення школи опанування істини не через зусилля розуму, а легкий дотик до істини з насолодою, вибудову якої дуже точно описав А.-Ф. Вільмен в межах критичного аналізу причин успіхів комедій Е. Скріба. Але у статті доведено, що М. Гоголь не прийняв цю критику як факт академічного дослідження, а розіграв для двох вказаних груп читачів незгідних із автором, картини саморуйнування цих претензій, які може побачити навіть і не дуже влибкий розум.

Ключові слова: О. Пушкін, М. Гоголь, А.-В. Арно, А.-Ф. Вільмен, Ю. Оксман, аполог, строга критика, кепкування.

Метою статті є розгляд результатів долучення М. Гоголя до традиції опанування поезій Антуана-Венсана Арно (Antoine Vincent Arnault) під час роботи над поемою «Мертві душі». На сьогодні ми ще не маємо праць в яких розглядалося б питання долучення аналітик ідейного змісту поезій Антуана-Венсана Арно (Antoine Vincent Arnault) до аналізу поеми М. Гоголя «Мертві душі», хоча вже маємо спроби розпису персоніфікованих шляхів до поезій А.-В. Арно у російській літературі першої половини XIX ст. Так Ю. Г. Оксман у статті «Пушкин и Арно» [12, с. 73–87], виділив три рівні презентації історичного значення поезії А.-В. Арно, яку принесла публікація 1836 року у другому томі *Современника* праці «Французская Академия» [15, XII, с. 46-63]. У цій публікації перший рівень оцінок поезій А.-В. Арно утворено з оцінок О. С. Пушкіна. Згідно останніх, трагедії французького поета, що були свого часу вкрай популярними серед публіки, тепер закономірно забуто. Творчість під смаки публіки, а не з безкорисливого служіння мистецтву, завжди несе поетові забуття [15, XII, с.46]. На думку О. С. Пушкіна, високе ім'я поета А.-В. Арно відтепер зберігає дуже невелика кількість його поетичних творів: «Две или три басни, остроумные или грациозные, дают больше права на титул поэта, нежели все его драматические творения» [15, XII с.46]. Так лише один вірш Арно – «Листок» («Feuille») за досить короткий термін знайшов відгомін у нових перекладах справжніх поетів, серед яких О. С. Пушкін згадає переклади В. Іпсіланті, В. Давидова та В. Жуковського [15, XII, 46]. Другий і третій рівень оцінок поезій А.-В. Арно, за логікою послідовно репрезентованих рівнів, мають зайняти поминальні статті Е. Скріба [15, XII, с. 47–56] та А.-Ф. Вільмена, які було включено до статті «Французька Академія» [15, XII, с 56 - 63].

Дуже важливим моментом розвитку Ю. Г. Оксманом картини опанування поезій А.-В. Арно представниками російської літературній традиції, стало проголошення виходу за межі вузького кола, вартих уваги О. С. Пушкіна, зразків такого звернення [12, с. 79]. Аналіз коментарів Ю. Г. Оксмана дозволяє помітити, що антитезу поодиноких зразків та сталої традиції уваги до поезій А.-В. Арно на російському Парнасі, було створено через опис своєрідного підхоплення тих змін в оцінюванні поезії А.-В. Арно, яку пережив літературний світ Франції впродовж першої чверті XIX ст. Короткий фрагмент, який описує історію поетичних успіхів поезій А.-В. Арно у Франції, доводить, що на початок XIX століття ані ранні трагедії, успіх яких було започатковано трагедією «Маріо в Ментурні» («Marius à Minturnes»), ані такі пізні трагедії як «Дон Педро, або

король та рільник» («Don Pédre ou le Roi et le Laboureur»), «Сципій» («Scipion»), «Триумф Траяна («Triomphe de Trajan»), «Зенобія» («Zénobie»), разом із деякими іншими пізніми трагедіями, вже прогнали увазі до його байок та апологів [12, с. 80]. «Байки та вірші» («Fables et poésies») А.-В. Арно, що вийшли друком 1812 року, відразу стали символом нових художніх глибин, якого сягнув сучасний поетичний розум у сатирі [17]. Ефект від цього видання Ю. Г. Оксман передає цитатою із промови Е. Скріба, переклад якої було включено до праці «Французька Академія» у редакції О. С. Пушкіна [15, XII, с. 46–57]. Байки Арно – це диво, бо тут «...епіграмма, здесь сатира, сделавшая баснописцем Ювенала» [12, с. 80]. Але, у Е. Скріба, цитоване порівняльне зближення А.-В. Арно та Ювенала вказувало не стільки можливість появи в історії персоніфікованої рівності сучасного та давнього генія сатири, яку відмітив Ю. Г. Оксман, скільки на те, що байка «знайшла» Арно та Ювенала з однакових причин – пережитого вигнання [15, XII, с. 50].

Ретроспективний опис розподілу уваги до поезій А.-В. Арно від 10-х років XIX ст. і майже кінця 30-х років XIX ст. як традиції у російській поезії, вимагав від Ю.Г. Оксмана знайти аргумент для цього явища не через пряме свідчення, місце якого міг зайняти перелік перекладів трагедій, віршів та байок А.-В. Арно, а фіксація тієї форми входження його творів у російську поезію, яка зазнала впливів після друку «Байок та віршів» А.-В. Арно у 1812 р. Визначення характерної риси життєздатної форми поезій А.-В. Арно, Ю. Г. Оксман знайшов у відповідних поясненнях П.А. Вяземського. На думку останнього, «вигадливі», «епіграматичні» байки А.-В. Арно не були приречені на забуття в якому вже майже стало знаходилися його ранні і пізні трагедії [12, с. 81]. Це, по-перше. По-друге, численні переклади «вигадливих» байок, на думку П.А. Вяземського, так само швидко засвоюються, як швидко засвоюються та виникають нові переклади вірша «Листок» (Feuille)». Тому і збагачення списку яскравих перекладів цього вірша, зроблених у 1818 р. В. А. Жуковським та Д. В. Давидовим, які особливо виділяв О. С. Пушкін [15, XII, с. 46], перекладами, які було зроблено трохи раніше – у 1817 р. В. Л. Пушкіним та князем П.І. Шаліковим, говорить вже про сталу увагу до поезій А.-В. Арно [12, с. 82]. До списку перекладів А.-В. Арно по лінії байок, Ю.Г. Оксман долучив перелік перекладів без позначення прізвища автора, яким користувався у перших пробах І. І. Дмитрієв. До цього переліку увійшли байки: «Магнит и железо» [9, с. 93; 10, с. 225], «Человек и эхо» [9, с. 384], «Орел и каплун» [9, с. 92–93; 10, с. 225]. І хоча всі ці переклади з'явилися вперше у

період з 1805 р. по 1810 р., вони виходили друком і після 1812 р. Серед таких більш пізніх видань, Ю.Г. Оксман згадує «Сочинения» І.І. Дмитрієва 1823 р. у які увійшли вищезгадані переклади [12, с. 78; с. 89]. У 1826 р. байку «Магнит и железо», яку А.-В. Арно звільнив від «тваринної» частини байки, було подано вже як аполог під тією ж назвою [9, с. 109–110; 10, с. 240]. У 1816 р. байку «Statue brisée» А.-В. Арно було перекладено російською П.А. Вяземським під назвою «Разбитая статуя» [12, с. 82].

Створена Ю.Г. Оксманом картина динаміки перекладів поезій А.-В. Арно, могла вже свідчити про напрацювання певної структури засвоєння його поезії, яка вже не мала ознак історичного епізоду або випадкового відкриття. На тлі такої структурованої уваги до «Байок та віршів» А.-В. Арно, зібраних до купи і виданих у 1812 р. [17], доданий перелік перекладів російською мовою фрагментів сцен з трагедій А.-В. Арно, які виходили або під назвою лише одного персонажу сцени, без згадки назви трагедії взагалі («Алкиона», 1811р.), або під ім'ям головного персонажу («Оскар»), яке повна назва поеми лише уточнює його («Оскар, син Оссиана», 1821р.), або назви місця, до якого прикуто всю ходу трагедії героя («Марий на болотах Минтурнских», 1832 р.), виглядав історіографічним свідченням існування поодиноких спроб нагадати про поетичне значення цих трагедій [12, с.80].

Не менш важливим проявом уваги до трагедій А.-В. Арно, як показала Л.І. Вольперт, можна вважати опис плану трагедії у п'яти діях «Марий (из Плутарха)» М.Ю. Лермонтова, датованого 1831 р. [5, с. 244; 11, VI, с. 375–376; 675–676]. І хоча цей план залишився тільки планом, бо не отримав своєї реалізації, він все ж таки залишається потужним аргументом на користь можливості порівняння в уяві поета епізоду кінцевого випробовування долі Гаєм Марієм у трагедії «Маріо в Ментурні» А.-В. Арно і тим, де оповідано прикінцеве випробовування долі Гаєм Марієм у трагедії «Марий (из Плутарха)» М.Ю. Лермонтова. Важливість проведення такого порівняння Л. І. Вольперт

бачила у поясненні Е. Скрібом причин захвату від трагедії юного А.-В. Арно [5, с. 244; 15, XII, с. 48]. Зокрема, захват від трагедії юного поета, визначив його сміливий задум: «возбудить участие к отвратительному Марию, наполнившему Италию кровью и кознями...» [15, XII, с. 48]. Звичайно, що головна сцена п'ятої дії, згідно плану М. Ю. Лермонтова: поява уві сні сина Марії, його передчуття наближення смерті, привида батька, який передає своєю появою присуд на остаточне зникнення їхнього роду [11, VI, с. 376], дає

право бачити у жорсткому покаранні Гая Марія антитезу пробудженню співчуття до кривавого консула, яку містить і трагедія А.-В. Арно «Маріо в Ментурні» [15, XII, с. 48]. Але слід визнати, що подання двох трагедій «про Маріо» як антитези у Л. І. Вольперт з'явилося внаслідок ретроспективного додавання у творчий план роботи М. Ю. Лермонтова над трагедією «Марій» (3 Плутарха) у 1831р. пояснень Е. Скріба про причин успіху трагедії А.-В. Арно «Маріо в Ментурні», оприлюднених на початку 1836 р. У поясненнях, наданих редакційним колективом до плану трагедії «Марій (из Плутарха)», саме сцена появи уві сні сина Марія привида батька постає в якості прозорого наближення цієї сцени до схожої сцени з «Гамлета» В. Шекспіра. Саме таке зближення означених сцен розглядається як можливе свідчення на користь появи у М. Ю. Лермонтова розуміння того, що саме життєписи Плутарха були джерелом деяких історичних трагедій Шекспіра [11, VI, с.675]. А додавання до цих пояснень згадки про переклади «Порівняльних життєписів» Плутарха у повному обсязі, серед яких особливе місце було надано перекладу російською Спиридона Дестуніса [14], лише надало останньому перекладу образ носія ще одного ключа до історичних трагедій В. Шекспіра [11, VI, с.675].

Виділення і опис Ю.Г. Оксмана та Л.І. Вольперт феномену майже тридцятирічної структурованої традиції долучення до поезій А.-В. Арно у російській літературі від 10-х р. XIX ст., ставить питання про можливість проведення порівняльного текстологічного аналізу вияву інтересу Гоголя до цієї традиції під час роботи над окремими фрагментами заключної глави поеми «Мертві душі».

Звернення уваги Гоголя до поезії А.-В. Арно під час роботи над «Мертвими душами» відбулося ймовірно не без допомоги О. С. Пушкіна. Включення поетом до праці «Французька Академія» [15] полемік Е. Скріба [15, XII, с. 47–56] та А.-Ф. Вільмена [15, XII, с. 56–63] давали Гоголю підстави думати, що О. С. Пушкін не випадково обрав можливість подати власні оцінки поезії А.-В. Арно на тлі перекладів майже тільки-но проголошених та опублікованих оцінок його поезій у Франції не тільки з вуст поета, а й члена Академії, обізнаного у питаннях історії французької поезії та театру. Для Гоголя це означало, що ці дві останні складові «Французької Академії», це не тільки тло, яке О. С. Пушкін обрав для максимально синхронного долучення власних оцінок до останніх оцінок поезії А.-В. Арно. Це й закладена можливість повертатися до його оцінок знову і знову після неодноразового продумування змісту і підстав інших оцінок. Саме у перекладі промови Е. Скріба містилася підказка для

оригінального тлумачення Чичикова, героя-негідника «Мертвих душ». Для цього треба було лише оригінально і переконливо наблизити читача до виправдання та пробудження співчуття до провінційного негідника, яке б непомітно повторило поетичне відкриття Арно. На думку Е. Скріба, А.-В. Арно зумів викликати напрочуд глибоке співчуття підступного і кривавого полководця, грабіжника і крадія Гая Марія на тлі, як здавалося, беззаперечних каральних очікувань натовпу. Це співчуття поета, на думку Е. Скріба, було щирою поетичною оцінкою величі проявів високого благородства Гая Марія, серед яких чільне місце займали: «...слава в боротьбі з нещастям, невдача, переносимая с мужеством» [15, XII, с. 48]. До певної міри, у такому винаході поета А.-В. Арно можна було б знайти навіть певний збіг оцінок Гая Марія у поемі «Маріо в Ментурні» з оцінками Гая Марія у Плутарха. Як відзначав С.С. Аверінцев, Плутарх у «Порівняльних життєписах» зумів поєднати публічний вираз несприйняття схильності до деспотизму Гая Марія із збереженням пам'яті про його велич за межами проявів грубої сили, талану і влади [1, I, с. 653; 13, I, с. 483-484; 14, с. 539-541].

Але відмова автора «Мертвих душ» від цього винаходу – оригінального донесення читачеві авторського співчуття до героя – негідника означало, що автор не безпідставно відмовився від його включення до заключної авторської розмови з читачами про сутність нашого героя, якою і визначалося майбутнє поеми. Це трапилося тому, що автор «Мертвих душ» вже використав досвід «пробудження участі» А.-В. Арно до Чичикова. Цей досвід було залучено до фрагменту авторських оцінок, в яких було віддано належне непереборній силі характеру Чичиков, та відтінкам патетичного самовиправдання після ганебної відставки з митниці і дивного вивертання з-під кримінального покарання. Саме у цей час, як свідчить автор, Чичиков продемонстрував таке терпіння, «...пред которым ничто деревянное терпенье немца, заключенное уже в медленном, ленивом обращении крови его» [6, VI, с. 238]. До згаданих відтінків патетичного самовиправдання та жалоби на довічну роль вибірково покараного, Гоголь додав ще й «питання - привид», що переслідує Чичикова саме у таких моментах: «...даром бременю землю и что скажут потом мои дети? Вот скажут, отец скотина, не оставил нам никакого состояния!» [6, VI, с. 238]. З позиції стороннього погляду, рядки цього «питання – привида», можна було б розглядати як своєрідну переробку двох рядків з промови Гая Марія у першій сцені другої дії з трагедії «Marius à Minturnes» [16, р.19-21]. Переклад саме цієї промови Гая Марія з'явився у журналі «Северная

Минерва» у 1833р. [2, с. 83-85]. Будь-який читач цього уривку побачив би, що заява Гая Марія про знайоме повернення до рішучих дій не обминає і долучення сина до мотивів рішучості: «Нет! Станем жить, пока другим череда придет. Мой сын столь славное наследие возьмет;» [2, с. 84]. Але, для Гоголя, прийняття осуду Чичикова в образі голосу - привида невинуватих сподівань з боку дітей саме у хвилини відновлення рішучості і далі шукати нові можливості збагачення, не дає права авторові запропонувати цю приховану турботу за статки майбутніх дітей, в якості виміру найбільшої глибини пристрасті Чичикова. На думку автора, своє публічне виправдання Чичиков вже знайшов у реальному світі, де він став схожим на багатьох хазяїв, набувачів, які оволоділи майстерністю публічного приховування своєї безпринципності у добрих намірах та вмінні робити приємне не тільки потрібним людям, а й за певних життєвих обставин, і читачам [6, VI, с. 241–242]. Саме після цих зауваг, проголошених від імені автора, Гоголь формулює головне своє завдання: показати Чичикова героєм драми або поеми, а не набувачем, яким він показав себе у місті, Манілову та іншим людям [6, VI, с. 242–243].

На цьому шляху перетворення Чичикова на героя драми або поеми, автор «Мертвих душ» опинився у дуже складній ситуації. Майже наприкінці останньої глави «Мертвих душ» автор філософською мовою першопричин малює для читача всезагальну картину життя людини у пристрастях. Прояви цього життя у пристрастях, де останні завжди беруть гору, було розділено автором так, що блаженний вибір людини між високими та низькими пристрастями ставав відразу першопричиною, якою позначено початок ходи життя у пристрастях. Але для Гоголя існують надзвичайні пристрасті, які приходять у життя людини не через доленосний вибір пристрастей. «Уже родились они с ним в минуту рожденья его в свет, и не дано ему сил отклониться от них» [6, VI, с. 242]. Оскільки на момент народження людини доленосний вибір пристрастей ще недоступний, то й прихована влада невідомої пристрасті, що оволодіває людиною у цей момент, має утаємничене значення, яке розкриється народженій з нею людині та на суспільний загаль, тільки з часом. До цієї телеологічної картини підкорення людини пристрастями, які вже призначено людині на момент народження та розкриття таємниці, яку несуть у світ люди такого ґтибу, автор і долучив Чичикова.

Гоголь був свідомий, що речення: «И еще тайна, почему сей образ предстал в ныне являющейся на свет поэме» [6, VI, с. 242] викличе багато питань і критики. І тому авторський винахід того, як подолати упередження читачів до епічної таємниці образу Чичикова,

полягав у тому, що це несприйняття треба було зробити не проблемою автора, а проблемою читачів, які вже звикли до свого розуміння Чичикова. Тому автор «Мертвих душ» був приречений на насичення прикінцевих сторінок поеми короткими і незаперечними відповідями критиками. Можливість використання такого авторського прийому утримувала пам'ять Гоголя з читання віршів, перекладів байок та апологів І. І. Дмитрієва. Але спроба відразу знайти у листуванні між І. І. Дмитрієвим та молодим письменником Гоголем [6, X, с. 238–240; 241–242; 247–248], «...безызвестным и не доверяющим себе автором...» [6, X, с. 239] уподобання молодого письменника до окремих поезій І. І. Дмитрієва, які б від 1832 р. могли б зберегтися і надалі у пам'яті Гоголя, не дає можливості розділити це високе загальне враження за назвами поезій І. І. Дмитрієва. Не допомагає проясненню питання про назви поезій І. І. Дмитрієва, які могла зберігати пам'ять Гоголя, і відстеження долі його прохання, яке занотовано у листі до С.Т. Аксакова у червні 1840 р. Останнє стосувалося «навантаження» майбутньої мандрівки до Риму старшого сина С.Т. Аксакова – Костянтина, під час якої останній мав привезти декілька видань, якими цікавився на той час Гоголь. Серед цих замовлених видань було і видання байок Дмитрієва [8, XI, с. 287]. Але це доручення і на березень 1841 р. не було виконано. Його виконання завадили трагічні події у сім'ї С.Т. Аксакова – смерть молодшого сина Михайла [3, с. 132; 614]. Проте, ці негативні відповіді щодо можливості знайти назви байок І. І. Дмитрієва саме під час продумування Гоголем очікуваного несприйняття і критики читачами авторського внесення глибокої «таємниці» в образ Чичикова, можна було б нарешті перервати і знайти серед перекладів байок І. І. Дмитрієва назву, під якою жила б ця тема переживання сутички автора з читачами-критиками. Після такого переформулювання причин можливої уваги до байок І. І. Дмитрієва з боку Гоголя, саме аполог «Автор і критика», який ще було подано у ролі епілога [9, с. 115; 10, с. 246], можна попередньо занести до прихованих джерел побудови критичної відповіді автора читачам «Мертвих душ», які не готові до сприйняття існування «таємних глибин» образу Чичикова.

Право на включення саме цього апологу як байки до опису роботи М. В. Гоголя над введенням таємниці образу Чичикова у полемічне обговорення з читачем, можна отримати і з боку самого І. І. Дмитрієва [10, с. 441]. У примітках до видання «Апологів у чотиривіршах» 1826 р. поет-перекладач І. І. Дмитрієв робить декілька зауважень. В одному з них він звільняє уважних читачів від негативної оцінки поширеного ототожнення байок та апологів [10, с. 441]. Останнє за-

уваження дозволяє прямо перейти власно до змісту аполога «Автор і критика» [9, с. 115; 10, с. 246], де у чотирьох рядках знайдено відповідь на питання про особливості появу сили розуму в апологах:

Что вздумалось тебе сухие апологии

Представитъ критикам на суд?

Ты знаешь, как они насмешливы и строги –

Тем лучше: их прочтут. <1826 >

Саме це наслідування вміня автора аполога, подавати власну думку шляхом об'єднання строгого подання тез та яскравого кепкування у чотирьох рядках, отримало відгомін у полеміці автора «Мертвих душ» із читачами. Центральною тезою цієї полеміки стає неготовність читача до розуміння життя у Чичикові утаємненої пристрасті, яке було закладено автором у його життєпис і отримало коротке пояснення особливостей її домінування серед пристрастей як першопричин, яким завжди підпорядковується життя будь-якої людини [6, VI, с. 224–242]. Лінію строгої короткої оцінки нездатності читачів долучитися до такого узагальнення образу Чичикова, Гоголь не перетворив на коротке звинувачення читачів з боку автора. Строга оцінка автора, скоріше набула вигляду пояснення причин нездатності читачів приєднатися до авторських заглиблень у душу та приховані думки нашого героя, які відстежив автор у життєписі Чичикова [6, VI, с. 242–243]. Але це пояснення від автора набуло дуже специфічного вигляду. Якщо зібрати докупи у розумі згадані автором на двох сторінках такі перешкоди, то у мисленні уважного читача разом із автором мала б постати назва самої потужної з них, яка б і відіграла відому роль першопричини. Але складові цього авторського переліку: сплячий розум, острах долучитися до погляду спрямованого у глибини, недумаючі очі, уникнення тяжких питань до себе на момент усамітнення [6, VI, с. 243–245] можуть постати лише визначенням достатньої кількості різних станів розуму з однаковим причинним ефектом дії: бути чинником несприйняття читачами, проголошеної автором таїни образу Чичикова.

Наступний крок по лінії строгого і короткого пояснення нездатності читачів заглибитися у всі таїни образу Чичикова та перспектив її розкриття, автор зробив шляхом чергового звернення до перекладів виступів Е. Скріба та А.-Ф. Вільмена, включених О. С. Пушкіним до праці «Французька Академія» [15, XII, с. 46–63]. У цьому зверненні М.В. Гоголю треба було звільнитися від пережитого у 1837 р. включення В. Г. Белінським неавторизованої критичної оцінки комедії «Ревізор» П. А. Вяземського до критичного огляду другої книги пушкінського «Современника» [4, II, с. 232–238]. У наведеній

оцінці комедії, на думку критика, було не важко помітити певне продовження світської тези Е. Скріба про те, що «... в літературі всег-да отражается прошедшее, а не настоящее состояние общества» [4, II, с. 237; 722]. Але час і питання пошуків короткої і строгої відповіді зверхньому розумінню образу Чичикова зробили своє. Звернення Гоголя до стислих пояснень А.-Ф. Вільмена стосовно причин успіху сатиричних п'єс Е. Скріба, підштовхнуло його до ідеї про можливість їхнього збереження і серед причин відсутності у певних типових колах читачів «Мертвих душ» здібностей та мотивів до занурення у приховані глибини образу Чичикова. На думку А.-Ф. Вільмена, успіх комедіям Е. Скріба несло його вміння розчиняти теми, що вимагають тривалих розмислів, у надзвичайно великій кількості дрібних і блискучих нарисів про дивацтва, моди сучасного дієвого і знервованого суспільства. Саме таке схоплення дрібних відтінків, хвилинних істин і не вимагало великих витрат розуму [15, XII, с. 61]. Але, коли А.-Ф. Вільмен запропонував ключ до розуміння вміння Е. Скріба напружувати глядача комедії динамікою подій без особливих витрат розуму, яких завжди вимагає навіть одна живописна картина і не вимагає галерея портретів [15, XII, с. 59], Гоголь не просто не погодився із таким заниженням інтелектуальної напруги, яку несе галерея портретів. Ба більше, він не відкинув можливості поширення моди на викриття «чичикових», у якій буде прийнято згадану ідею про незначні вимоги до розуму, закладених у будь-якому портреті. У стилі кепкування Гоголь виділив той рівень розуму, якому відповідає таке легковажне відкриття відтінків Чичикова людьми, добре обізнаних на вазі таких дрібних відмінностей. За зразок розуму, обізнаного з власного життя у питанні ваги таких невеликих відмінностей, Гоголь обрав досвід тривалого знайомства з чиновниками із не дуже високими і не дуже низькими чинами [6, VI, с. 245]. Але, як показує Гоголь, започаткування моди на залучення окремих рис характеру Чичикова у вже набуті навички надання значної ваги відмінностям у поведінці осіб із невеликою різницею службового чину, переводить розум такого обізнаного «портретиста» на неприпустимий рівень дитячого розуму, дієвість якого автор підсумовує в уявній сцені вуличних передражнювань будь-кого, серед яких може з'явитися і галасливе передражнювання під символічне «прізвище- ярлик» – «Чичиков! Чичиков! Чичиков!» [6, VI, с. 245]. Але виключення із посміхом вищезгаданих претензій на розуміння глибин образу Чичикова, не означало, що автор на цьому закінчив роботу із строгими відповідями передбачуваним критикам авторських ідей подання образу Чичикова. Особливу увагу Гоголь приділив зверненню А.-Ф. Вільмена

до тези, що за всіх часів театр був свідком історії, яка мала тривалу історію з боку її доведень. Серед останніх він приділив особливу увагу поясненню того, що хочуть знайти на театральній сцені люди із спільним народним характером, забобонами та жалем [15, XII, с. 60]. На думку А.-Ф. Вільмена, народ іноді ходить до театру подивитися не на те, що виражає його теперішній стан життя, але «говорит ему о том, что он желает, или что он потерял» [15, XII, с. 60]. У Гоголя це пояснення відвідин театру, з метою втечі на мить від життя, яке багато разів перевірено на залишки сподівання ходінням по його кутках, оживає в образі претензій до автора «Мертвих душ». Першу частину опису таких претензій до автора, який зробив з Чичикова образ, що завжди стоїть перед очима і нагадує читачам про те, що вони і так добре знали без автора, добре підсумовано у побажанні автору: «Лучше представляйте нам прекрасное, увлекательное. Пусть лучше позабудемся мы!» [6, VI, с. 243]. Але, у другій частині опису цих претензій, автор перехоплює ініціативу у майбутніх критиків і дуже точно вказує на такий сплячий розум поміщиків, якому нічого нового не відкриває образ Чичикова, бо вони вже назавжди втратили шанс несподівано для себе переродитися – побачити своєчасно джерело великих надходжень та використати його виключно для виправлення стану хазяйства [6, VI, с. 243].

Підхід до характеристики чергової групи критиків авторського бачення образу Чичикова, яка не опікується глибоким зануренням у цей образ, Гоголь віднайшов у тих же поясненнях А.-Ф. Вільмена успіхів комедій Е. Скріба. Але тепер, особливо важливим для Гоголя виявився опис причин цього успіху через майстерне оволодіння засобами непрямого введення глядача у зміст майже миттєвих істин. Майстерність такого стибу складалася, на думку А.-Ф. Вільмена із вміння подрібнювати і розчиняти зміст головної риси події у численних відтинках, через які глядачі могли вже самостійно побачити і те, про що автор промовчав [15, XII, с. 61]. Тому за таке подрібнене представлення автором істини хвилини, яке принесло певну здатність самостійно бачити у події не менше за автора, глядачі мають дякувати авторові. Саме тому, появу такої партії «вдячних» читачів автор «Мертвих душ» описав у двох сценах. Першу сцену, було складено із схвальних слів на адресу вміння автора залучати читачів до вправного додавання все нових і нових відтінків у прояви рис характеру Чичикова для кращого розуміння його суті. Другу сцену було представлено як непомітний перехід, від вдячності авторові за науку вміння вдивлятися у відтинки характеру Чичикова, до гордої заяви про власну і остаточну оцінку значення образу Чичикова: «А

ведь должно согласиться, престранные и пресмешные люди бывают в некоторых провинциях, да и поддлецы притом немалые!» [6, VI, с. 245]. Цей підсумковий критичний опис Гоголем «вдячної» партії читачів «Мертвих душ», який було написано у стилі легкого кепкування зробив свою справу. Він унаочнив той рівень розуміння образу Чичикова, з яким автор був категорично незгідний, але з яким прийдеться жити поки що авторів та читачам разом.

Література

1. Аверинцев С.С. Добрый Плутарх рассказывает о героях, или счастливый брак биографического жанра и моральной философии. Плутарх. Сравнительные жизнеописания. В 2 томах. Т.1. Москва: Наука, 1994. С. 637–653.
2. Арно А. Марий на болотах Минтурнских (Из Арноля). Северная Минерва. Журнал литературный, издаваемый Иродионом Ветринским. Часть пятая. № 21–22. Санкт-Петербург: В типографии Штаба Отдельного Корпуса Внутренней Стражи, 1833. С. 83–85.
3. Аксаков С. Т. История моего знакомства с Гоголем. Гоголь в воспоминаниях современников. Москва: Государственное издательство художественной литературы, 1952. С. 87–208.
4. Белинский В. Г. Вторая книжка Современника (1837). Полное собрание сочинений в 13 т. Москва : Изд-во АН СССР, 1953. Т.2. Статьи и рецензии. Основания русской грамматики (1836-1838). С. 232–238; 721–722. URL: <https://russian-literature.org/tom/414412> (дата звернення: 01.11.2021).
5. Вольперт Л.И. Мотив политического изгнанника в лирике Лермонтова (Дубовый листок... Лермонтова и листок Арно). Лермонтов и литература Франции. Изд. 3-е, испр. и доп. Интернет – публикация. [Ред. О. Н. Поликова]. Тарту, 2010. С. 239–250.
URL: http://volpert.reifman.ru/books/Volpert_Lermontov_2010.pdf (дата звернення: 15.10.2021).
6. Гоголь Н. В. Полное собрание сочинений: в 14 т. Москва; Ленинград: Изд-во АН СССР, 1937–1952. Т. 6. Мертвые души I., 1951. 920 с.
7. Гоголь Н.В. Полное собрание сочинений: в 14 т. Москва: Изд-во АН СССР. Т. 10. Письма 1820–1835, 1940. 540 с.
URL: <https://russian-literature.org/tom/424606> (дата звернення: 10.09.2021).
8. Гоголь Н.В. Полное собрание сочинений : в 14т . Москва: Изд-во АН СССР. Т. 11. Письма 1836–1841, 1952. 484 с.
URL: <https://russian-literature.org/tom/426283> (дата звернення: 10.09.2021).
9. Дмитриев И.И. Сказки, басни и аполлоги. С.-Петербург: Издание А.С. Суворина, 1888. 120 с.
URL: https://rusneb.ru/catalog/000199_000009_003652869/ (дата звернення: 05.10.2021).
10. Дмитриев И.И. Полное собрание стихотворений. Ленинград: «Советский писатель», 1967. 504 с.
URL: <https://imwerden.de/publ-6198.html> (дата звернення: 05.10.2021).
11. Лермонтов М.Ю. Сочинения: в 6 т. Москва; Ленинград: Изд-во АН СССР, 1957. Т. 6. Проза. Письма; Летопись жизни и творчества. 900 с.

URL: <https://russian-literature.org/tom/417145> (дата звернення: 10.11.2021).

12. Оксман Ю.Г. Пушкин и Арно. Пушкин и его современники. Материалы и исследования. Вып. XXVIII. Пг, 1917. С. 76–87.

13. Плутарх. Пирр и Гай Марий. Сравнительные жизнеописания. В 2 т. Т. 1. Москва: Наука, 1994. С. 434–484.

14. Плутарх. Пирр и Гай Марий. Сравнительные жизнеописания [пер. с древнегреческого С. Ю. Дестуниса]. М.: Эксмо; СПб : Мидгард, 2006. С. 483–541.

15. Пушкин А.С. Французская академия. Полное собрание сочинений: в 17 т. Москва: Воскресенье, 1996. Т. 12. Критика. Автобиография. С.46–63.

16. Arnault A.-V. Marius a Minturnes Tragédie en trois actes. Hocquet, 1815.46p.

URL:https://books.google.com.ua/books/about/Marius_%C3%A0_Minturnes.html?id=yuxgCCHbrqIC&redir_esc=y (дата звернення 12.10.2021).

17. Arnault A.-V. Fables et poésies. Livres I-V. (1812). URL: <https://www.poesie-francaise.fr/fables-antoine-vincent-arnault-livre-II/> (дата звернення: 17.09.2021).

References

1. Averintsev, S.S. (1994). *Dobryy Plutarkh rasskazyvaet o geroyakh, ili schastlivyy brak biograficheskogo zhanra i moralnoy filosofii* [Kind Plutarch Talks about Heroes, or a Happy Marriage of Biographical Genre and Moral Philosophy]. *Plutarkh. Sravnitelnye zhizneopisaniya* [Plutarch. Comparative Biographies], 2 volumes. V. 1. Moscow, Nauka Publ. P. 637–653. [in Russian].

2. Arnault, A. (1883). *Mariy na bolotakh Mintumskikh (Iz Arnolya)* [Marius in the Mintumian Swamps (From Arnol)]. *Severnaya Minerva. Zhurnal literaturnyy, izdavaemyy Irodionom Vetrinskim* [Northern Minerva. Literary magazine published by Herodion Vertinsky]. Part 5. № 21–22. Saint Petersburg. Tipografiia Shtaba Otdelnogo Korpusa Vnutrenney Strazhi Publ., 1833. P. 83–85. [in Russian].

3. Aksakov, S.T. (1952). *Istoriya moego znakomstva s Gogolem* [The Story of My Acquaintance with Gogol]. *Gogol v vospominaniyakh sovremennikov* [Gogol in the Memoirs of His Contemporaries]. Moscow: Gosudarstvennoe Izdatelstvo Khudozhestvennoy Literatury Publ., 1952. P. 87–208. [in Russian].

4. Belinsky, V.G. (1953). *Vtoraya knizhka Sovremennika (1837)* [The Second Book of the Contemporary (1837)]. Complete Works in 13 Vol. [Moscow: AN SSSR Publ. V. 2. *Stati i retsenzii. Osnovaniya russkoy grammatiki (1836–1838)*. [Articles and Reviews. Foundations of Russian Grammar (1836–1838)] [P. 232–238; 721–722. Available at: <https://russian-literature.org/tom/414412> (accessed 01 November 2021). [in Russian].

5. Volpert, L.I. (2010). *Motiv politicheskogo izgnannika v lirike Lermontova (Dubovyy listok... Lermontova i listok Arno)* [The Motive of the Political Exile in the Lyrics of Lermontov (*Oak Leaf... of Lermontov and a Piece of Arnault*)]. *Lermontov i literatura Frantsii* [Lermontov and Literature of France]. 3rd ed. revised and enlarged. Internet publication. [Ed. O. N. Polikova]. Tartu. P. 239–250. [in Russian].

Available at: http://volpert.reifman.ru/books/Volpert_Lermontov_2010.pdf (accessed 15 October 2021).

6. Gogol, N.V. (1951). *Polnoe sobranie sochineniy: v 14 t.* [Complete Works in 14 Volumes]. (repr.) Moscow; Leningrad: AN SSSR Publ. V. 6. *Mertvye dushi I.* [Dead Souls I.]. 920 p. [in Russian].
  7. Gogol, N.V. (1940). *Polnoe sobranie sochineniy: v 14 t.* [Complete Works in 14 Volumes]. (repr.) Moscow: AN SSSR Publ., V. 10. Letters 1820–1835 [Pisma 1820–1835]. 540 p. Available at: <https://russian-literature.org/tom/424606> (accessed 10 September 2021). [in Russian].
  8. Gogol, N.V. (1952). *Polnoe sobranie sochineniy: v 14 t.* [Complete Works in 14 Volumes]. (repr.). Moscow: AN SSSR Publ., V. 11. Letters [Pisma 1836–1841]. 484 p. Available at: <https://russian-literature.org/tom/426283> (accessed 10 September 2021). [in Russian].
  9. Dmitriev, I.I. (1888). *Skazki, basni i apologi* [Fairy Tales, Fables and Apologues]. St. Petersburg: Izdanie A.S. Suvorina Publ. 120 p. Available at: https://rusneb.ru/catalog/000199_000009_003652869/ (accessed 05 October 2021). [in Russian].
  10. Dmitriev, I.I. (1967). *Polnoe sobranie stikhotvorenyy* [Complete Collection of Poems]. (repr.). Leningrad: «Sovetskiy pisatel» Publ. 504 p. Available at: <https://imwerden.de/publ-6198.html> (accessed 05 October 2021). [in Russian].
  11. Lermontov, M.Yu. (1957). *Sochineniya v 6 t.* [Compositions in 6 Volumes]. (repr.). Moscow; Leningrad; AN SSSR Publ. V. 6. *Proza. Pisma; Letopis zhizni i tvorchestva* [Prose. Letters; Chronicle of Life and Work]. 900 p. Available at: <https://russian-literature.org/tom/417145> (accessed 10 November 2021). [in Russian].
  12. Oksman, Yu.G. (1917). *Pushkin i Arno* [Pushkin and Arnaud]. *Pushkin i ego sovremenniki. Materialy i issledovaniya* [Pushkin and His Contemporaries. Materials and Studies]. XXVIII. Petrograd. P. 76–87. [in Russian].
  13. Plutarch. (1994). *Pirr i Gay Mariy* [Pyrrhus and Guy Marius]. *Sravnitelnye zhizneopisaniya* [Comparative Biographies]. 2 volumes. V. 1. (repr.). Moscow: Nauka Publ. P. 434–484. [in Russian].
  14. Plutarch. (2006). *Pirr i Gay Mariy* [Pyrrhus and Guy Marius]. *Sravnitelnye zhizneopisaniya* [Comparative Biographies]. [transl. from classical Greek by S. Yu. Destunisa]. (repr.). Moscow: Eksmo Publ.; St. Petersburg: Midgard Publ. P. 483–541. [in Russian].
  15. Pushkin, A.S. (1996). *Frantsuzskaya akademiya. Polnoe sobranie sochineniy: v 17 t.* [French Academy. Complete Works: in 17 Volumes]. (repr.). Moscow: Voskresen'e Publ. V. 12. Critics. Autobiography. [Kritika. Avtobiografiya]. P. 46–63. [in Russian].
  16. Arnault A.-V. Marius a Minturnes Tragédie en trois actes. Hocquet, 1815. 46 p.
Available at: https://books.google.com.ua/books/about/Marius_%C3%A0_Minturnes.html?id=yuxgCCHbrqIC&redir_esc=y (accessed 12 October 2021).
  17. Arnault A.-V. Fables et poésies. Livres I-V. (1812). Available at: <https://www.poesie-francaise.fr/fables-antoine-vincent-arnault-livre-II/> (accessed 17 September 2021).
-

O.V. Dzulai

Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor at Culturology Department at National University «Kyiv Mohyla Academy»

orcid.org/0000-0002-4558-9563

e-mail: yu.dzhulai@ukma.edu.ua

The Echo of Arnault in N. Gogol's «Dead Souls»: the Mystery of Chichikov's Addiction

The main theme of the paper is N.V. Gogol's appeal to the poetry of A.-V. Arnault. Such appeal was a part of his working on the fragments of first volume of Dead Souls. At the same time, such appeal was his attachment to the viable structured tradition of such personified appeal in the Russian literary world, which originated in 1810. The analysis of the formation of this tradition, which was studied by Y. Oksman, showed the priority of the fables and apologues, and secondary position of tragedies in the structure of such appeal. The analysis of Gogol's appeal to the apologue «Author and critique», which was very possible, showed that it could be motivated by the very creative need. N. Gogol saw in this apologue the formulation of interesting form of the unity between thought and critique, which lives in the mind of the author of such apologues. In a few lines of apologue, the author has an opportunity to combine his own strict thought and mockery of any real or imaginary opponents. N. Gogol mastered the author's ideology of apologue, because his idea on Chichikov's life being captured in the secret form by the passion from the birth without his participation, had no prospect of unequivocally positive acceptance by the readers. The particular analysis of author's critical descriptions of two parties of readers, which do not accept the proposed author's vision of Chichikov, showed that such readers repeat the position of the viewer, who was determined to understand the truth of comedy as a pleasure from the truth, which was brought from the stage by the efforts of author, and which they did not get from the searching author's vision of Chichikov. The article proposes the idea, that N. Gogol understood this phenomenon as a kind of repetition of the school of mastering the truth, the structure of which was very accurately described by A.-F. Willemain in the boundary of the critical analysis of the reasons for success of E. Scribe's comedies. N. Gogol played out such reasons for some parties of readers, who disagreed with the author, in some pictures of self-destruction of such disagreement, which can be seen by even not very deep mind.

Key words: A. Pushkin, N. Gogol, A.-V. Arnault, A.-F. Willemain, Y. Oksman, apologue, rigorous critique, mockery.